

A BUDAI VÁRPALOTA OSTROMAINAK ÁBRÁZOLÁSAI

A magyar történelem évszázadain végigtekintve a Budavári Palota két olyan nevezetes ostroma említhető meg, amelyeket képzőművészeti ábrázolások is bemutatnak. Az egyik az a hadi események sorozatából álló folyamat, amelyet az 1686. évi visszafoglalásként ismerünk, a másik pedig az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kiemelkedő fontosságú eseménye, az 1849. május 21-i ostrom. A továbbiakban tárgyalt műalkotások a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában találhatóak, sok közülük egyetlen példányként.

Mielőtt az 1686-os visszafoglalás történetével és ábrázolásaival foglalkoznánk, egy korábbi képet mindenképpen meg kell említenünk, ez Erhard Schönnek (1491–1542) az 1541-es ostromot bemutató fametszete (lt. sz.: 209/1930.Gr.). A nagyméretű lapot több dűcről nyomták, s az eredeti dűcök is fennmaradtak a berlini Staatliche Museen metszettárában. Az egyetlen egykorú színezett példány a bécsi Albertina gyűjteményében van, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában lévő változat új lenyomat. A metszeten a budai várpalota viszonylag pontos ábrázolása mellett az ostromlók tábora, valamint a védők csoportjai is láthatók. Nem véletlenül vált a kompozíció közismertté és közkedvelté, hiszen a későbbi ábrázolások sem tudták a csatakép és veduta e szerencsés ötvözetét felülmúlni. A török uralom kezdete után az annak befejeződését jelző esemény vált a budai várpalota legjelentősebb ostromává, egész Európa sorsát befolyásoló történelmi eseménnyé.

1683-ban a szövetséges csapatok bécsi, majd párkányi győzelme után, szeptember 27-én Esztergom bevételével Buda elérhető közelségbe került. 1683 telén újból előkerült a korábbi terv a török elleni nemzet-

Buda ostroma, 1541. Erhard Schön fametszete (részlet).

közi szövetség létrehozására a pápa vezetésével, I. Lipót császár, a lengyel király, a spanyol király, Velence, Toszkána, a máltai lovagrend, Oroszország, a román fejedelemségek és Apafi Mihály erdélyi fejedelem részvételével. A Szent Ligát létrehozó szerződést a következő év tavaszán írták alá. Az 1684-es hadjárat főszeregének Lotharingiai Károly volt a főparancsnoka, s első sikerük Visegrád várának elfoglalása volt az év nyarán. A török erősítés hírére azonban Lotharingiai Károly nem egyenesen Buda felé fordult, hanem Pest városának elfoglalásával akarta megerősíteni helyzetét. Vác bevételét követően a császári csapatok megszállták Pestet, a Rákos mezején tábort vertek és készültek Buda ostromára. Szentendrénél átkelve a Dunán a császári sereg közvetlenül Buda alá ért. A budai török helyőrség több mint tízezer főnyi katonából állott, Musztafa pasa vezetésével, aki a lovassággal Érden állomásozott. Miután a császári főszereg a vár falait elkezdte lövetni, a törökök kiürítették a Gellérthegy tetején álló faerődöt. Lotharingiai Károly a vár ostromának első lépéseként gondoskodott arról, hogy Érdről elűzze a török lovasságot, nehogy segíthessenek a harcokban. Maga az ostrom három hónapig tartott, s bár októberben a bajor csapatok bejutottak a várba, a törökök kiűzték őket. Az udvari haditanács elrendelte Buda ostromának megszüntetését, s Musztafa pasa visszatért a várba. 1685 nyarán a császári hadvezetés ismét támadásba kezdett, ezúttal még hatalmasabb haderővel. A főszereg elfoglalta Érsekújvárt, de ennél többet az évben nem akartak elérni, inkább a következő évi hadműveletek előkészítésével foglalkoztak.

Az 1686-os ostrom előkészületeiről a Buda alatti táborban tartózkodó velencei Francesco Grimaniak Federico Comaróhoz, Velence bécsi követéhez küldött levelei alapján alkothatunk képet. I. Lipót császár

*Buda ostroma északról, 1684. Michael Wening vegyes technikával (rézkarc és rézmetszet) készült műve
Louis Nicolas d'Hallart rajza nyomán. BTM,lt. sz.: 3682.*

Buda ostroma, 1686. Ismeretlen mester rézkarca. MNMTKcs, lt. sz.: T.3674.

csak hosszas fontolgtatás után adott parancsot az ostromra, mivel a korábbi kudarc miatt tartottak az esetleges újabb sikertelen támadástól. A Lotharingiai Károly által vezetett főszereg negyvenezer katonából állt, Miksa Emánuel huszonegyezer bajor katonát irányított. A főszereg 1686 júniusában már a kiürített Pesten volt, majd 18-án átkeltek a Dunán. Időközben a vár alá érkeztek Miksa Emánuel katonái is, akik dél felől szándékoztak megostromolni a Várhegyet, míg a főszereg északról. Június 23-án az ostromlók elfoglalták az Alsóvárost (más néven Vízivárost). Abdurrahman pasa, a vár parancsnoka keményen védekezett, júliusban azonban már ágyúk lőtték a bástyákat. Arra a hírre, hogy több helyen jelentős számú török csapatok gyülekeznek Buda felmentésére, a császári hadvezetés siettetni akarta a vár elfoglalását. Július 13-án megrohamozták a falakat, de a védők visszaverték őket, s a harcban sok katona esett el, illetve sérült meg. Három nap múlva a bajor csapatok elfoglalták a palota külső árkait. Július végén, egy török kitörés után következett be az az esemény, amelyet sok grafika ábrázol: az egyik bajor mozsárágyú eltalálta a legnagyobb török lőporraktárt. A hatalmas robbanás több mint ezer török katonát pusztított el. A hetvenéves Abdurrahman pasa azonban tovább harcolt, s nem fogadta el a megadásra való felszólítást, sőt újabb kirohanást indított az ostromlók ellen. A nagyvezér csapatai közeledtének hírére, július 27-re általános rohamot terveztek az ostromlók. A várépület két jelentős pontja – az északi külső várfalak és a déli nagy rondella – az ostromlók kezére került. Az augusztus 3-i második roham azonban ismét sikertelen volt, jóllehet Szulejmán nagyvezér már közeledett Buda felé. Egy újabb bajor támadás, majd a törökök meghiúsult felmentő kísérlete után az utolsó, győzelmes roham szeptember 2-án következett be. Abdurrahman pasa a Bécsi kapu téren esett el, a törököknek rengeteg halottjuk volt, sokakat foglyul ejtettek, s a város égett. A nagyvezér tétlenül szemlélte a budai vár elesétét.

A sikeres ostrom után a császári sereg folyamatosan nyomult előre a Duna mentén, és sorra vette vissza a várakat, városokat. A Dunántúlon jelentősen csökkent a török uralom alatt álló terület. A következő évben Belgrád, majd egy év múlva Nándorfehérvár elfoglalásával belátható közelségbe került a török végleges kiűzése Európából, s az idevezető út egyik legjelentősebb állomása volt Buda várának visszafoglalása.

Az 1686-os ostrom ábrázolásai általában a szeptemberi utolsó rohamot mutatják be, nagy többségük grafika. A XVII. században a sokszorosított grafika ritkán jelentett önálló műalkotást. Vagy könyvillusztrá-

ció volt, vagy röplap, ahol a metszet alatt szöveges részt helyeztek el, a kép kiegészítése, magyarázata céljából. A veduta, a látkép jellegzetes műfaja is alkalmas volt ostromok ábrázolására, alkalmazták is gyakran, azzal a sajátos megoldással, hogy a helyszínt madártávlatból, a csatajelenetet pedig szembenezetből mutatták be ugyanazon a kompozíción belül. Művészi szempontból legalább olyan sokfélék voltak a grafikák, mint a megfogalmazás technikája tekintetében, azaz az egyszerű katonai felméréstől kezdve a mozgalmas, a képtípus előzményeinek eredményeit összegző és használó csataképig sokféle változattal találkozhatunk.

Az előbbiek típusába tartozik Louis Nicolas d'Hallartnak (XVII. század második fele), Miksa Emánuel bajor választófejedelem főhadsegédének Michael Wening (1645–1718) bajor rézmetsző által sokszorosított rajza. A felszabadító seregek hadállásait az 1686 szeptemberének végére kialakult katonai helyzetnek megfelelően láthatjuk, a várpalota déli szárnya madártávlatból, a Gellérthegy irányából lett lerajzolva, az ostromló seregek állásait pontosan megjelenítve (*Buda ostroma délről, 1686*, papír, rézkarc és rézmetszet, lt. sz.: T.3928.). Ez a darab azonban csak egy abból a huszonkét lapból álló sorozatból, amely a bajor seregek 1686. évi hadmozdulatait dokumentálta. Van közöttük olyan is, amely felülnézetből ábrázolja a Dunát, a két partján elterülő városokkal, s a csapatok hadállásaival (*Buda ostroma az ostromló csapatok hadállásaival*, rézkarc, lt. sz.: 54.165.). A teljes felülnézet sokkal alkalmasabb volt az ilyen jellegű és célú rajzokhoz, ezért a hadmérnökök gyakran alkalmazták. Nemcsak a név szerint ismert udvari művészek, mint D'Hallart és Wening, de sok, ma már nem azonosítható mester is. Kivétel nélkül a felülnézetből való bemutatás módszeréhez folyamodtak, térképszerűen ábrázolva a helyszínt, pontosan bejelölve a csapatok elhelyezkedését, s csaknem minden esetben szöveges résszel is ellátva a rajzot, gyakran betűkkel jelezve a hadtesteket, épületeket, folyókat, hegyeket, majd alapos magyarázattal föloldva a betűjeleket.

Egy másik hadmérnök, a császári szolgálatban álló luccai Giovanni Domenico Fontana (műk.: XVII. század vége) madártávlati ostromképe (*Buda ostroma északról, 1686*, papír, akvatinta, lt. sz.: 58.234/1–3.) több mint a szokásos mérnöki rajzok. Az építészeti részletek, a csoportfűzés, a mozgalmas és monumentális kompozíció jelzi, hogy Fontana nem volt hijával művészi képességeknek. Nem véletlen, hogy a későbbiek-

Buda ostroma, 1686. Ismeretlen mester rézkarca. MNMTKcs, lt. sz.: T.106.

ben gyakran másolták e lapját, amelynek sokszorosítója Elias Nessenthaler (1664–1714) augsburgi rézmet-sző volt, számos magyar városkép kivitelezője.

Carl Joseph Juvigny (műk.: XVII. század) amellet, hogy hadmérnök volt, az ostromban is részt vett, s rajzának metszője Matthias Greischer (?–1712) volt (lappangó vagy elveszett mű). Ez a lap ugyan nincs meg a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében, de Greischernek egy másik lapja megvan (fecit et excudit; *Buda ostroma*, rézkarc, lt. sz.: T.1177.), amelyen három nézetből láthatjuk a budai várat: a legnagyobb mére-tű első jeleneten a várostromot magát, az egyik kisebb felsőn a csapatok állásait, a másikon a vár alaprajzát. A metszet ily módon érdekes keveréke a csataképnek és a mérnöki felmérésnek.

Nagyon sok mérnöki rajz, felmérés, alaprajz készült az 1686. szeptemberi ostromról, amelyeknek készí-tőit nem ismerjük, mint például a budai ostromművek alaprajzát bemutató lap esetében is (*A budai ostrom-művek alaprajza*, rézkarc, lt. sz.: T.3808.), ahol csak a szöveg nyelve alapján tételezhetjük fel, hogy mestere itáliai volt. Ezek azonban a hitelesség szempontjából kétségtelenül fontos, bár korántsem minden esetben megbízható művek, a csatajelenetek barokk típusát alkalmazó grafikák legalább ilyen nagy számban kelet-keztek.

Arnoldo van Westerhout (1651–1725) antwerpeni festő és rézmet-sző hosszabb ideig élt Prágában, majd Rómában, Budát azonban valószínűleg csak illusztrációkról ismerte. Az ostromot ábrázoló nagyméretű lapja közelebb áll a reneszánsz művészetében kialakult csatakép barokk változatához, mint a XVII. száza-di róplapokhoz, bár azok néhány jellegzetességét örzi, mint például a jobb szélén megjelenő magyarázószö-veg és a feliratok. A mester XI. Ince pápának ajánlotta művét. A két eredetileg összetartozó lap Rózsa

Buda ostroma, 1686. Romeyn de Hooghe vegyes technikával (rézkarc és rézmet-szet) készült műve.

Buda ostroma, 1686. Sebastian Le Clerc rézkarca.

György kutatásainak eredményeképpen került újból egymás mellé. Három egymás fölé-mögé helyezett síkban gomolyog előttünk az ostrom, a középtérben és a háttérben még a seregek hagyományos módon jelennek meg a várpalota például felülnézetből, de az előtér központi témája a csata maga. A mozgalmas, részletgazdag ábrázolás jó példája a barokk csataképeknek (*Buda ostroma*, rézkarc, lt. sz.: 53.101.).

Jan Luyken (1649–1722) amszterdami rajzoló és rézkarcoló ugyan a XVI. században kedvelt nézőpontból mutatja be az ostromot, de a barokk stílust jellemző szokatlan módon. A háttérben az égő budai vár, a tornyok fölött a robbanások füstfelhőivel, mögötte a Gellérthegy. Baloldalt Pestet láthatjuk az ostromlók táborával. Az előtérben, háttal a szemlélőnek két lovas irányítja a körben elhelyezkedő csapatokat (*Buda ostroma*, 1686, papír, rézkarc, lt. sz.: 57.103.).

A Buda ostromát ábrázoló csataképek legismertebb és legkiválóbb darabja Romeyn de Hooghe (1645–1708) amszterdami művész kompozíciója. Hooghe számos vedutát készített, de csataképein nem a pontosság és hitelesség volt elsődlegesen fontos. A mozgalmas képen a környezet a színpadias csatajelenet kulisszájaként szolgál. A szereplők csoportjainak elrendezése mintájává vált sok más ostromábrázolásnak. A nézőpont nem új, madártávlati képet láthatunk, az arányok nem a valóságnak megfelelőek, az előtér csoportja azonban jellegzetessé teszi a kompozíciót. Még évekkel később is számos olyan metszet készült, amely Hooghe lapját vette mintául (Romeyn de Hooghe–Gaspar Boutlats [1640–1695/6]: *Buda ostroma*, 1686, papír, rézkarc és rézmetszet, lt. sz.: 93.18., másodpéldány).

Rengeteg azonosítatlan mesterű rölap született az 1686-os ostromról, s többnyire keveredtek rajtuk a veduta és a csatakép jellegzetességei. Gyakran átvettek egymástól sikeres megoldásokat, motívumokat, részleteket, ilyenek voltak például Justus van der Nypoort (1625–1694) kompozíciójának staffázsalakjai (*Buda látkepe ágyúállásokkal*, 1686, papír, rézkarc és rézmetszet, lt. sz.: 3734.). Sok a madártávlati ábrázolás is, s gyakran részletesen bemutatják az ostromló hadak állásait. A magyarázószöveg sem marad el az esetek többségében, akárcsak a több nézetből való bemutatás. Ezek az ábrázolások egy sajátos XVII. századi grafikai műfaj példái, s a következő évszázadban egyre ritkábban fordulnak elő.

Buda ostroma, 1686. Ismeretlen holland mester rézkarca (rölap). MNMTKcs, lt. sz.: T.128.

Buda ostroma, 1686. Sebastiano Bianchi (megh.: 1738) rézkarca. MNMTKcs, lt. sz.: 90.16.

A francia rajzoló és rézkarcoló Sebastian Le Clerc (1637–1714) Buda ostromát bemutató képével zárhatjuk a kortárs grafikai ábrázolások sorát. Le Clerc Jacques Callot követőjeként a sokszorosított grafika és könyvillusztráció kiváló mestere volt. Lotharingiai Károly életéről készített, 33 lapból álló sorozatának egy darabja a *Buda ostroma, 1686* (papír, rézkarca, lt. sz.: 1367.), s a jellegzetes keretezés további öt ostromképet tartalmaz. Pestről láthatjuk az ostromlott budai várat, szép példájaként a tematikus barokk illusztrációknak.

Frans Geffels (1625–1694) flamand festő és grafikus az antwerpeni festőcéh mestere volt. Az 1650-es évek végétől a mantovai hercegi udvarban dolgozott, később udvari festőnek is kinevezték. A 60-as évek végén dolgozott a bécsi udvar számára is, megfestette Bécs és Buda ostromát egyaránt. Építészként is működött: a mantovai Palazzo Sordi épületét 1680-ban tervezte. A díszterem öt festménye közül négynek Geffels a mestere, s Rózsa György feltételezése szerint elképzelhető, hogy innen kerülhettek bonyolult diplomáciai úton a képek Magyarországra, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába, illetve a bécsi Városháza Múzeumba. A Buda ostromát (1686) ábrázoló festményen ugyan a helyszín ábrázolása pontatlan, a hitelesség hiányát azonban pótolják a finom részletmegoldások: az előtér staffásalakja, zsánerjelenetei, a kompozíció összefogottsága (vászon, olaj, lt. sz.: 1202.).

A XIX. századi történelmi festészet – majd százévnyi szünet után – ismét témájául választotta Buda visszafoglalását. Az első közismert darab Eduard Gurk (1801–1841) színes litográfiája (1825, papír, színes litográfia, lt. sz.: 2205.) – köre rajzolta Jan Osolobie (XIX. század első fele) –, amelyet a felirat szerint V. Ferdinándnak ajánlott. A grafika valószínűleg a százötven éves évforduló alkalmából készült, nem sokkal V. Ferdinánd pozsonyi koronázása után, amelyet Gurk, mint udvari festő színes litográfia-sorozatán szintén megörökített. A Habsburg-ház katonai sikereire való hízog utalásként a téma kedvező fogadtatása szinte biztos volt. A kompozíció egy soha nem volt Budát mutat be, bástyával a háttérben, jobbra a várkapu, ahol az ostromlók betörnek. Sajátos módon a Zrínyi kirohanása-téma egyik változatát idézi a jelenet, a XIX. század első fele történelmi festészetének a korábbi ikonográfiai típust felhasználó, illetve variáló módján.

Feodor Dietz (1813–1870) *Buda visszafoglalása, 1858* című munkáján (papír, litográfia, lt. sz.: T.7110.) – Johann Balthasar Bauer (1811–1883) rajzolta köre – már azt a megoldást dolgozta ki, amit – mint a tör-

Buda visszafoglalása, 1858. Feodor Dietz litográfiája Johann Balthasar Bauer rajza nyomán.

ténelmi festészet ismert művelőjének – gyakran volt alkalma használni. Pontosan ismerte azokat az ikonográfiai típusokat, amelyek megfeleltek bizonyos témákhoz. Ez a kompozíció a két főszereplő hadvezérről a középpontban, a halottakkal, a fegyverekkel, a zászlókkal, a háttér díszleteivel minden olyan elemet tartalmaz, amelyet hasonló történelmi események ábrázolásakor sikerrel lehetett alkalmazni.

Molnár József (1821–1899) bécsi, majd müncheni tanulmányai után a 40-es években divatos portré- és zsánerfestőként tett szert hírnévre Stuttgartban, Brüsszelben, majd Münchenben. 1853-as hazajövele után fordult a történelmi festészet felé egy időre. 1858-ban készült nagyméretű olajfestménye még sok tekintetben a század első felének kliséit másolja (*Buda visszafoglalása*, vászon, olaj, Bécs, Österreichische Galerie, lt. sz.: 7164.). A figurák esetlenek, a kompozíció – a középpontban Lotharingiai Károly alakjával, háttérben az égő budai vár épületével – kissé nehézkes. Ez még nem a 60–70-es évek nagyszabású történelmi kompozícióinak időszaka, a biedermeier aprólékos kidolgozása, színpadias szentimentalizmusa uralja a festményt.

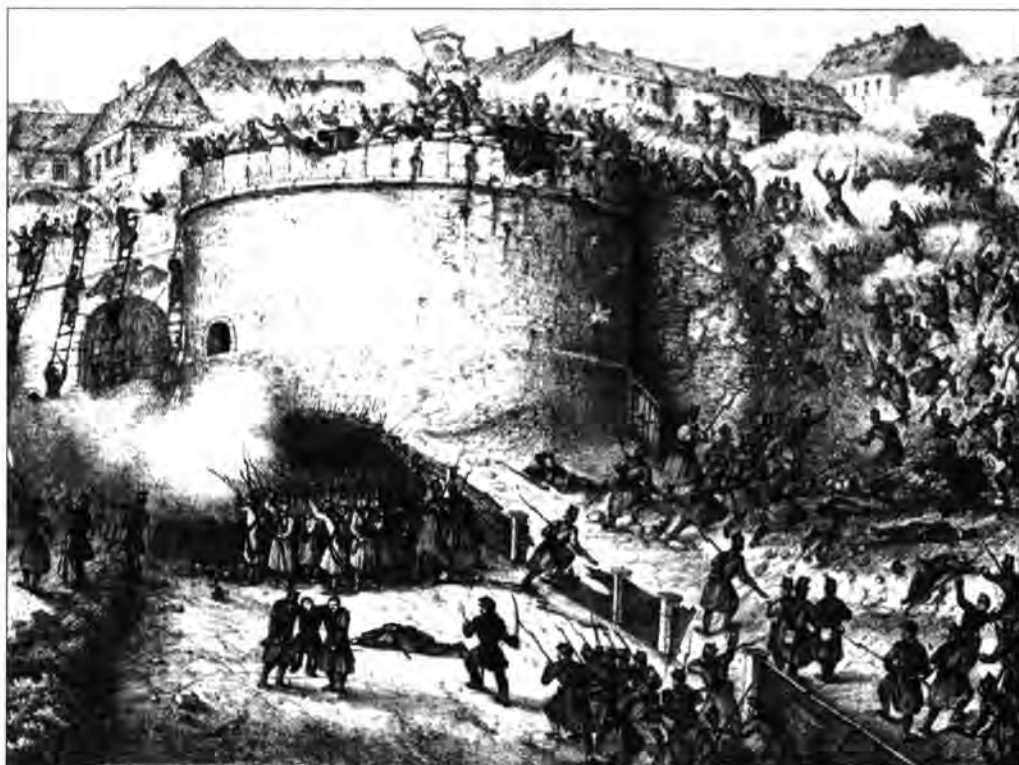
Benczúr Gyula (1844–1920) rangos külföldi állások betöltése után jött haza 1893-ban Trefort Ágoston kultuszminiszter hívására, hogy a Mesteriskola élén az itthoni művészképzés vezetője legyen. *Budavár visszavétele* című képe már a millenniumi ünnepségek alkalmából, hivatalos megbízására született monumentális, technikailag tökéletes történelmi tabló (a Történelmi Képcsarnokban lévő fénynyomat: papír, fénynyomat, lt. sz.: 59.1112.; az eredeti: vászon, olaj, MNG, lt. sz.: FK.2867.). A jól ismert kompozíció a századvég nagy historizáló vásznainak egyike. A *Budavár visszavételét* annak 200. évfordulójára rendelték meg, de csak tíz évvel később, a millenniumi kiállításon (1896) mutatta be Benczúr, elnyerve vele a Szent István-rendet. Nem véletlenül, hiszen a megrendelő igényeihez hiven a Habsburg-ház jogait és dicsőségét hirdette képe, amely a művész számára is dicsőséget és hírnevet hozott.

A budai vár utolsó nevezetes ostroma, az 1849. május 21–22-i, a XIX. század művészei számára nagyfotosságú kortárs történelmi esemény volt, ennek következtében rengeteg ábrázolás mutatta be. A változó igényeknek megfelelően sok készült közülük illusztratív-dokumentatív szándékkal, mint például a sorozat

tok, könyvek, albumok, folyóiratok illusztrációi. De jó néhány önálló mű is született, példa erre a leghíresebb, August von Pettenkofen (1822–1889) litográfiája (*Budavár visszafoglaló ostroma északnyugatról, 1849. május 21-én*, lt. sz.: T.363. és színezett változata: 92.27.; lásd kötetünk 165. oldalán).

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetének fontos állomása volt Buda ostroma. Az előzmények közül megemlítendő, hogy már négy nappal korábban sikertelen kísérletet tesz a magyar hadsereg a vár elfoglalására. Kossuth Lajos kormányzóelnök és Batthyány Kázmér külügyminiszter kiáltványt intéz az ország népéhez, amelyben bejelentik az orosz beavatkozást. A minisztertanács május 20-án elfogadja Klapka Györgynek az egész honvédsereg számára érvényes haditervét a hadtestek összehangolt tevékenységéről. Klapka a hadügyminiszterre is kinevezett fővezért, Görgei Artúr tábornokot helyettesítette, s a csapatokat egy területen, Komárom várában akarta összevonni. A haditervet azonban nem sikerült megvalósítani, főként mivel az egyes parancsnokok önállósága változatlan maradt. A magyar főserg már május 4-én Buda alá érkezett. A vár bevételét könnyűnek tartották, jóllehet a védelem jól szervezett volt. A budai vár parancsnoka Heinrich Hentzi von Arthurm tábornok volt, akit Görgei először megadásra akart bírni. Ez persze nem történt meg, így egyetlen módon lehetett az ostromot elkezdni, a várfal áttörésével, amihez nehéztüzérséget kellett hozatni. Május 16-án a tüzérek egész nap lövették a várfalat, s az első roham 17-én indult meg, de sikertelennek bizonyult, mivel a rés nem volt elég széles. A második roham május 21-ére lett kitűzve, s először a vár déli része került a honvédek kezére. Hentzi tábornok a Szent György térnél személyesen próbálta felvenni a harcot a támadókkal, itt is esett el. (Ezt a jelenetet számos grafika és festmény mutatja be; lásd például kötetünk 167. oldalán.) Ekkor próbálták meg a Lánchidat is felrobbantani – szerencsére sikertelenül. A vár védői hamarosan letették a fegyvert, s a roham rövid és eredményes volt, bár sok áldozattal járt.

Buda ostroma, 1849. május 21. Than Mór litográfiája. MNMTCs, lt. sz.: 2849.

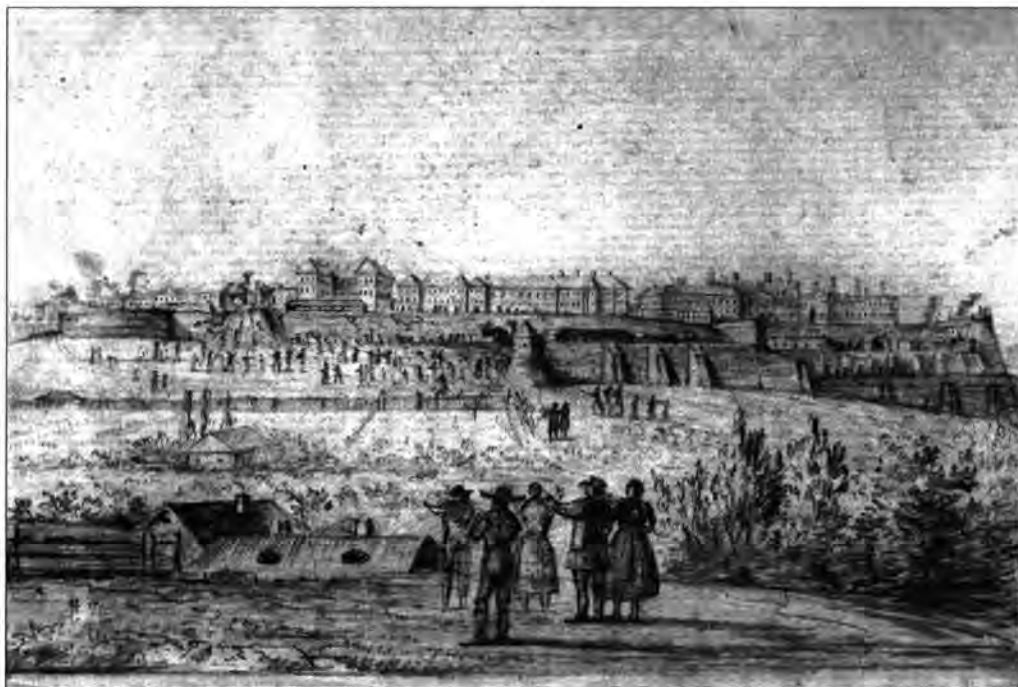
Azok az ábrázolások, amelyek a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében fellelhetők az 1849-es ostromról, többnyire az ostromlók szemszögéből mutatják be az eseményeket, azaz a honvédek hősiességét igyekeznek kiemelni, gyakran kibővítve a kompozíciót a tábornokok portréival. Talán a legismertebbek közülük Than Mór (1828–1899) akvarellje (*Buda visszafoglalása 1849. május 21-én*, papír, akvarell, lt. sz.: T.5145.) és August von Pettenkofen litográfiája. Az előbbin, amelynek litográfia-változata is elkészült (papír, litográfia, lt. sz.: T.4016.), a vár nyugati falait láthatjuk, amint a fehérvári rondellától délre az ágyúkkal tört részen át az ostromlók rohamot indítanak. A kompozíció – Than többi csataképehez hasonlóan – bővelkedik életképszerű részletekben, mint például a sebesültszállítás jelenete, de a képet a vár épülete uralja a várfalakkal. Az apró emberalakok csak kiegészítik a látványt. Thannak ez a műve sorozatának azon darabjai közé tartozik, amelyek kevésbé összefogottak, inkább dokumentatív, mint művészi szempontból fontosak számunkra.

Thanéhoz nagyon hasonlít Vinczky József (XIX. század közepe) műve (*A Bécsi kapu bevétele*, papír, litográfia, lt. sz.: T.5649.), amely félirata szerint „A Bécsi kapu bevétele Budán május 21-én 1849 reggelli 5 órakor”. A háttér épületei, a várfalak, a kapu (itt a rondella helyett), az előtérben látható ostromlók apró figurái Than-féle kompozíciós elemekkel rokoníthatók. A Történelmi Képcsarnok egy ceruzarajza (lt. sz.: T.6926.) néhány apró részlettől eltekintve (például az előtér lovasa) egyezik a litográfiával, s bár szignálatlan, elképzelhető, hogy esetleg a kőrajzhoz készült.

Ugyancsak a Bécsi kapu megrohamozását ábrázolja az August Trichon (1814–?) rajza után készült fametszet (*Buda visszafoglalása, 1849*, papír, lt. sz.: T.2475.), amely valószínűleg M. J. Boldenyi [ifj. Szabó Pál]: *La Hongrie Ancienne et Moderne* (Paris, 1853) című munkájának illusztrációjával készült. A kompozíció ügyesebb, az előtér alakjai és a háttér épületei között nincsen a korábbi darabokhoz hasonló aránytalanság, sőt a gyakran használt részletelemeket a szerző ügyesen fűzi egybe egy – ha nem is meghökkentően újszerű, de – mindenképpen hatásos illusztrációval.

Buda ostroma, 1849. Fametszet August Trichon rajza nyomán.

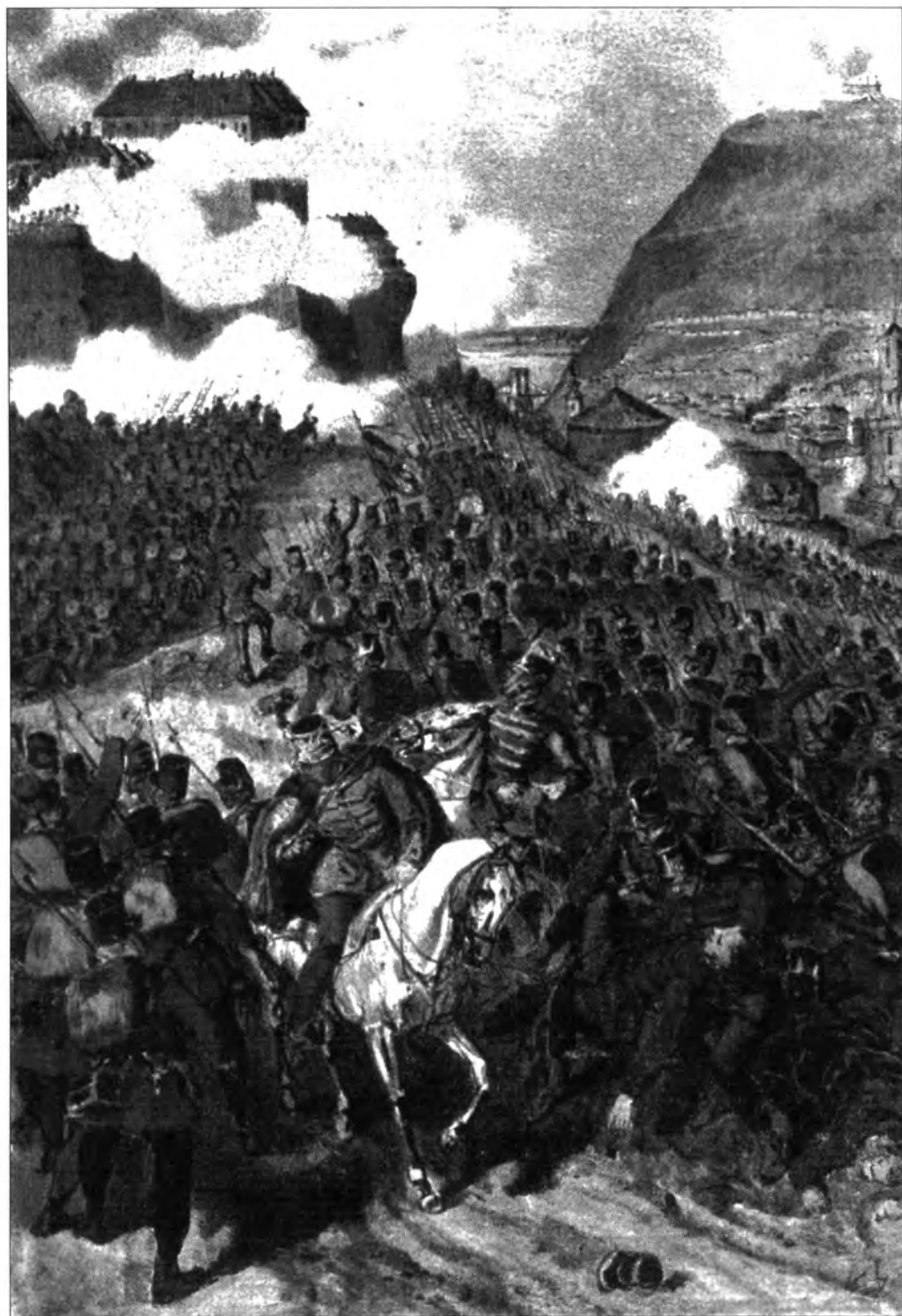
Buda a Naphegy felől, 1849. Ismeretlen mester ceruzarajza.

Két nagyon hasonló, ismeretlen mestertől (XIX. század második fele) származó ceruzarajz két ellenkező nézetből mutatja be a budai ostromot. Az egyik a Naphegy felől, ahol állván az ostrom irányítói szemrevételezik a falakat rohamozó honvédeket. Sok érdekes apró részlet figyelhető meg a rajzon, de a legérdekesebb a várpalota épületeinek pontos és részletes ábrázolása (*Buda a Naphegy felől, 1849*, papír, ceruza, lt. sz.: T.6925.). A másik rajzon Pest felől, egy magaslatról szemlélvén tárul elénk a budai vár, előtte a Dunán átívelő Lánchíd (*Buda ostroma, 1849*, papír, ceruza, lt. sz.: T.6924.). Egy német feliratú litográfián Thanéhoz hasonló ostromjelenet látható, a lap tetején babérkoszorúval övezve Kossuth, Bem és Batthyány Kázmér portréja. A kőrajz amúgy ügyetlen és sematikus, akár a többi illusztráció.

Néhány ábrázolás az eddig ismertektől eltérő módon jeleníti meg az eseményt. Egy német feliratú lapon (*Pest bombázása, 1849*, papír, rézmetszet és rézkarc, lt. sz.: T.5628.) a Gellérthegy alatti budai Duna-parton császári gyalogosok és lovasok állnak az ágyúzás füstfelhőjében. A távolban a Lánchíd és a várpalota látható. A nézőpont megválasztásában a rézmetszet hasonlít sok ekkoriban keletkezett Pest-Buda-látképhez.

Egy másik rézmetszet (lt. sz.: 59.287-15.) a budai várat lövető honvédeket ábrázolja, noha ez a valóságban soha nem történt meg ily módon. Itt is megjelenik a Lánchíd, és a várpalota épületrészei is jól azonosíthatóak.

Az Anton Ziegler által szerkesztett, 1843–1851 között öt kötetben megjelentetett sorozat 1848/49 eseményeit bemutató kötetének (*Vaterländische Bilderchronik...* Wien, 1850) több lapja is foglalkozik Buda ostromával. A litográfiák Vinzenz Katzler (1823–1882) munkái, az egyik (*Buda ostroma, 1849*, papír, litográfia, lt. sz.: T.2222.) kompozíciója feltűnően hasonlít Pettenkofen kőrajzáéhoz. Több grafikán is megjelennek az ostrom során elpusztult, romba dőlt, kiégett épületek, városrészletek. Talán a legismertebb közülük Walzel Ágost Frigyes (1790 körül–1860) színezett litográfiája (*Buda és Pest az ostrom folyamán, 1849. május 13.*, lt. sz.: 62.95.), amelyen a Gellérthegy felől láthatjuk a budai várpalotát, ahonnan Hentzi az ostrom kezdetekor a pesti Duna-partot lövette. Ennek „eredménye” a pesti oldal lángoló épületsora a litográfia jobb oldalán. Walzel kiváló litográfus volt, önálló könyvmondával, mesterségbeli tudása jól érzékelhető e lapon.

Buda ostroma, 1849. Vinzenz Katzler színezett litográfiája.

Fuchsthaller Alajos (1815–1863) Feszli Frigyes (1821–1884) rajzainak acélmetszetét készítette el (*Buda az 1849. május 21-i ostrom után*, lt. sz.: 79.418., 79.419.), ő volt az az építész, aki a lebombázott Vigadó helyére az újat tervezte. A képviselőház ülésterme vagy a pesti kereskedelmi csarnok ágyúzás utáni romjai lehangoló látványt nyújtanak e lapokon.

Franz Kollarz (1829–1894) cseh származású bécsi művész – aki oly sok magyar témát ábrázolt élete során – nagyméretű litográfiájának felirata: „Budavár hősie bevétele dicső honvédeink által” (papír, lt. sz.: 4878.). A kompozíció nagyon hasonlít egészében és részleteiben egyaránt Pettenkofen litográfiájához. A különbség lényege nem az apróbb formai eltérésekben rejlik, hanem abban, hogy Pettenkofen kiváló művész volt, s az esemény legremekebb ábrázolását készítette el.

Talán ezért is helyénvaló utolsóként e kőrajzot említeni. Kompozíciója remekül megoldott, a budai vár romos épületeit alulnézetből láthatjuk, jobboldalt, mintegy ellensúlyként, a füstön át tűnik elő a Gellérthegy, az előtérben az ostromlók apró figuráinak sokasága kapaszkodik fölfelé. Az ágyúzást kísérő por és füst módot ad arra, hogy a művész festői hatást keltve érzékeltesse az elmosódó tömegek mozgását. Nem véletlen, hogy a köztudatban Buda 1849. május 21-i ostromának képi megfogalmazását máig Pettenkofen litográfiája (lt. sz.: T.363.) jelenti.

A budai várpalota ostromábrázolásainak legfontosabbjait végigtekintve sajátos utat járhattunk be, azt, amelyet a grafika műfaja is végigjárt négy évszázad alatt. Ez nemcsak a technika változását jelentette, hanem egyúttal az ábrázolástípus ikonográfiai-tartalmi átalakulását is.

BEATRIX BASICS

REPRESENTATIONS OF THE SIEGES OF BUDA CASTLE

Summary

Two important sieges of Buda castle could be mentioned represented by works of art. One is its recapture in 1686, the other is the 21st May, 1849 siege, an event of outstanding importance in the history of the 1848/49 revolution and War of Independence.

The events of the 1686 siege were described in letters sent to the Venetian ambassadors of the Viennese court, and the representations most often show the final victorious attack in 2nd September, 1686. Graphic works were at that time usually not independent representations, but book-illustrations or leaflets with explanatory text placed below the engravings. A special type of landscapes, vedutas were also used for the representations of sieges, very often mixing the views of the different parts of the composition. From the point of the artistic value graphics showed a variety similar to their composition — they ranged from the simple military survey to baroque battle scenes. Although most of the works are contemporary pieces, 19th century historical painting discovered also the subject. Paintings and colour lithographs had —like historical works usually— special hints to the historical connections as well. The most famous large size work of Gyula Benczúr was made for the millenary celebrations of 1896 for example. The last famous siege of Buda castle took place in 21st May, 1849 and a lot of contemporary representations tried to show it. Many of them are illustrations or documentation of series, books, albums, newspapers and magazines. Besides representing the siege itself, different events connected with it were also subjects of the works. Some were showing events from Austrian viewpoint, others represented those proving Hungarian bravery. The group of these representations are however an important part of Hungarian history and art history as well.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás úgynevezett Ferenc József-terme.

GÁRDÁK, DÍSZBANDÉRIUMOK BUDAVÁRBAN

Koronás fők, uralkodói családok, magas közjogi méltóságok, államiságot kifejező szakrális tárgyak környezetében Európában már a késő középkorban feltűntek díszes küllemű, speciális rendeltetésű fegyveres csapatok. Kortársi francia, angol, német elnevezésük: *gens d'armes, men at arms, Trabanten*, magyar kortársaik *darabont*oknak, újabb kori utódaikat pedig testőröknek, *testőrgárdistáknak* nevezték. Intézményszerű szervezeteik, a *gárdák* véglegesen a XVII–XVIII. században szilárdultak meg. A gárdák szerepe többfunkciós. Legfontosabb feladatuk a „test őrzése”, a vigyázott személy biztonságának szavatolása. Díszes külsejükkel az adott miliőben ugyanakkor a legtermészetesebb módon szolgálták az udvari (állami) reprezentációt is. Egy 1905-ös kiadvány (*Szervi határozvány*), amely I. Ferenc József testőrségei számára foglalta össze az alap tudnivalókat, így ír erről: „...a testőrség rendeltetése első sorban abban áll, hogy Ő Felségeik legmagasabb személyeinek és a legfelsőbb uralkodóház tagjainak biztonsága felett őrködjének, hogy ünnepélyes alkalmakkor ezen legmagasabb személyek környezetét és kíséretét képezzék, valamint a legmagasabb udvar fényét emeljék”.¹

Budán, a várpalotában, a „magyar legmagasabb udvar fényét” története utóbbi évszázadaiban több díszes küllemű, helyben lakó és „vendég” testőrcsapat is emelte. Legnagyobb hírnévre közülük a bécsi székhelyű *Magyar Nemesi Testőrség* (későbbi nevén *Magyar Királyi Testőrség*) emelkedett. Bár Budán csak vendégek, de jelenlétük minden alkalommal emlékeztet a méltó esemény: koronázások, királyi, királynéi látogatások. Már helyben lakó, budai székhelyű a másik testőrcsapat, a *Magyar Darabont Testőrség*, melyet a XX. század elején (1904) hoztak létre, kifejezetten a budai várpalota őrzésére, illetve királyi (nádori) reprezentáció céljaira. Amikor 1918-ban a monarchia széthullott, a két testőrség jogalap nélkül maradt, feloszlatták őket – hivatalos megfogalmazásban: „a király a testőröket esküjük alól felmentette”.

A feloszlattott testőrségek maradékaiból hozta létre 1920-ban Horthy Miklós kormányzó a Magyar Királyi Testőrséget, amely e néven – valójában kormányzói testőrségként – az 1944. októberi nyilas puccsig működött a palotában. Noha nem „alanyi jogon”, része volt a budavári reprezentációnak a *Magyar Királyi Koronaőr* fegyveres csapata is. Budavári jelenlétüket az 1790 óta itt őrzött királyi korona legitimálta. A koronaőrök a királyi vár első állandó díszbandériuma, az 1791-es alapítástól kezdve tagjai a vár lakói, melyet csak a korona kényszerű menekítései alkalmával hagytak el. Mint a testőrség, a koronaőrök is 1944 őszéig tartózkodott a várban, ekkor a koronával együtt elhagyta a fővárost.

A XVIII. század közepétől a monarchia széthullásáig tartó hosszú korszakban a Habsburg-uralkodók környezetében a magyar gárdák mellett természetesen más testőrgárdák is tevékenykedtek. Létezésüket az általános testőri feladatokon kívül politikai szempontok is befolyásolták, a gárdákat ugyanis mintegy az uralkodói korona tartozékának tekintették, s általában a hatalmi legitimáció kifejezésére használták fel. Ilyen okból létezett az „állandó testőrségek” mellett rövid ideig egy *lombard-velencei* és egy *galíciai testőrség*. A gárdákat mindemellett társadalmi státusuk és alkalmazásuk szerint is csoportosították. Voltak tisztis, egyben nemesi (mint a *Császári Királyi Első Arciere Testőrség* és *Magyar Királyi Testőrség*) és úgynevezett „legénységi”, nemesi származáshoz nem kötött testőrségek (mint a *Császári Királyi Darabont Testőrség*, a *Magyar Királyi Darabont Testőrség*, *Császári és Királyi Testőr Lovas Század*, továbbá *Császári és Királyi Testőr Gyalog Század*). Alkalmazás szerint: lovas egységnek számított a Magyar Királyi Testőr-